

שיח אמוני בין־דתי למען יצירת עולם משותף וחברה מתוקנת

אפרים מאיר*

מילות מפתח: דיאלוג, דת, אמונה, תיאולוגיה, אתיקה

<https://doi.org/10.54301/JKYJ9610>

שיח אמוני בין־דתי: אנו מגיעים כעת להגדרת המילה השנייה שבכותרת: "שיח אמוני בין דתי". המונח 'אמוני' כוונתו ליחסים של אמון בזולת כתנאי לקיומו של הדיאלוג הבין־דתי. המילה קשורה ל'אמונה', 'אמון', 'אמנה' ולתואר 'נאמן'. בקרבנו לאחרת, בנותנו אמון לאחרת, אנו מוותרים על חשדנות ומעריכים את תרומתם הייחודית לדיאלוג. אנו סומכים על כך שלאחרת הדתית, על גישתם המסוימת כלפי האלוהות, עשויה להיות רלוונטיות לחיים שלנו.

המטרה של דיאלוג בין־דתי מבוסס אמון

מנקודת המבט של 'שיח אמוני בין־דתי', האמון הניתן בדתי האחר מפתח מודעות חדשה, המתייחסת לכל הדתות כמצויות ביחסים של תלות גומלין, וכך נוצרת חברה שלווה יותר. הרעיון הבסיסי הוא שאם ייעודן של הדתות איננו למען העולם, הרי הן כעצי סרק: אולי גבוהים ואולי מרהיבים ביופיים, אך אינם מניבים פרי. דתות אינן קיימות למען עצמן, אלא למען העולם. הן נועדו למענם של בני האדם, ולא להפך. יש להן תפקיד גאולתי. בדיאלוג אמיתי, טרנספורמטיבי ומבוסס אמון ניתן דגש על האיכות המוסרית המצויה בהתייחסויות של הדתות השונות למציאות הנשגבת והבלתי ניתנת להיגוי.

שיח אמוני בין־דתי מכוון ליצירת מרחב 'ביניים', המוביל לחברות דיאלוגיות. מתוך הקשבה עמוקה לנרטיב של האחר, מתוך נוכחות נטולת אג'נדה, מקבלים הזמן והשפה את משמעותם הגבוהה ביותר. בוותור על המונולוג האדם יוצר קשרים וחי את הקיום כדו־קיום / כקיום הדדי. במקום לגמד ולבייש אחרים, יש וויתור על הסתגרות, על בניית חומות גבוהות ועל אנטגוניזם – לטובת פיוס, שיתוף פעולה ואהבה. דיאלוג בין־דתי אוהב ומבוסס אמון מהווה, מנקודת המבט של התיאולוגיה הדיאלוגית, גורם המקדם את התהליך הגאולי עבור כולם.

שיח אמוני בין־דתי הוא דיאלוג בין אנשים מדתות שונות. **דיאלוג** זה מבוסס על אמון באנשים מדתות אחרות למען יצירת עולם משותף וחברה מתוקנת. בחברות שלנו שנהיות מגוונות יותר ויותר מבחינה תרבותית, קיימות צורות מרובות של שייכות. אנו שייכים לקבוצה שלנו במידה פחותה או יתרה, ובה בעת גם שייכים לעולם המכיל בתוכו קבוצות שונות. טיח נהאט האן הנזיר הבודהיסטי הווייטנאמי רב־ההשפעה, שנפטר לאחרונה, הגדיר הוויה כ'בין-הוויה' (Hanh, 2013). זוהי עובדה, אך זוהי גם משימה. מכיוון שכולנו קשורים זה בזה, עלינו להתפתח אל היותנו בני אדם דיאלוגיים. הדבר מחייב להימנע מאינדיבידואליזם קיצוני ולחזק את היכולות שלנו להיות בקשר וביחסים. דיאלוג יוצר עולם משותף שאותו חולקים עם הזולת. זהו עולם של ו' החיבור. הדגש הוא על גישות ועמדות יותר מאשר על תכנים. ההתמקדות היא יותר במה שהוא בר־ביצוע מאשר במה שניתן לדעת. בדיאלוג כמו במצב ביניים, מתעלה האדם אל מעבר לעצמו תוך שהוא מוכוון אל האחר. מצב זה מאפשר לנו בבוא העת לגלות את האחרות בעצמנו. אנו לא חיים בעולמות מקבילים אלא זה לצד זה, ואנו גם לא סתם חלקים קטנים מתוך המכלול. הדיאלוג שואף ליצור אחדות מבלי לפרק את הייחודיות. עד כאן למונח 'דיאלוג'.

דיאלוג בין־דתי הוא תת־קטגוריה של דיאלוג בין תפיסות עולם. המטרה של דיאלוג 'בין־דתי' היא ליצור קשרים עם אחרים דתיים. המשתתפים במפגשים בין־דתיים אינם חייבים להיות מומחים לדתות או נציגי דתות. כל אחד ואחת מאיתנו – יצור אנושי ייחודי, השייך לנרטיב דתי מסוים, עם ניסיון חיים ועמדה משלו/משלה. עם זאת, אנו מצויים בקשר גם עם אחרים דתיים ולא דתיים. ג'ון דון אמר: "אין אדם שהוא אי" ואברהם יהושע השל ציין: "אין דת שהיא אי" (Heschel, 1966). נקודת המבט החדשה יחסית של חינוך בין־דתי אינה יכולה להיווצר ללא פרקטיקה בין־דתית, המצויה הן בחדר הבטוח של כיתות בית הספר, הן מחוץ למסגרת החינוכית: במפגשים ובדיאלוגים בלתי פורמאליים עם אחרים דתיים.

* אפרים מאיר הוא פרופ' אמריטוס באוניברסיטת בר-אילן, מומחה בפילוסופיה יהודית בעת החדשה ובתיאולוגיה בן־דתית. הוא כיהן כראש המחלקה לפילוסופיה וכראש המחלקה לפילוסופיה היהודית. הוא נשיא הארגון הבין־לאומי על שם פראנץ רוזנצווייג.

כישורים ויכולות שיש לפתח

להלן אתייחס לכישורים ולמרכיבים הנדרשים לשיח אמוני בין דתי'.

1. היכולת הראשונה שיש לרכוש היא היכולת **להיות נוכח** עבור האחר הדתי מבלי לערב הנחות יסוד מוקדמות. נוכחות נטולת אג'נדה מפחיתה את ההטיה כלפי האחר/ת ומזמינה אותם להיות נוכחים לחלוטין ומוכנים ליצור קשר. היות נוכח עבור האחר בדיאלוג הבין-דתי – חשוב יותר מידע וחשוב יותר מניסיון. נוכחות קודמת לכל תוכן. ההקשר הבראשיתי הוא מפגש בין-סובייקטים לפני כל תוכן אובייקטיבי המשותף לבני השית. ההכרה באחר קודמת להכרה את האחר. להיות נוכח לפני אחרים עלול להוביל להכנסת אורחים או למצב של היות אורחים בביתו של האחר. באירוח מוחלף הפחד מן האחר/ת בקבלת קיומם הקונקרטי – בברכה.

2. היכולת השנייה שיש לרכוש היא **הנכונות ללמוד מאחרים**. המצב של היות בקשר עם אחרים דתיים יכול להעשיר אותנו ולפתוח אופקים בלתי צפויים. כך למשל, בודהיסטים עשויים ללמוד מן המעורבות היהודית הפעילה בעולם, ויהודים עשויים ללמוד מבודהיסטים לפתח שלווה נפש. הינדים יכולים ללמד אחרים דתיים, שתופסים את האלוהי כגברי, שאפשר להתייחס גם אל האלוהי כנשי. המפגש בין בני אדם לאלוהים עשוי להתקיים באי-דואליזם של אדווייטה ודנטה (Advaita Vedanta), או בדואליזם קלאסי כמו בדתות המונותאיסטיות המסורתיות.

3. **ענווה** היא מרכיב שלישי במפגשי שיח אמוני בין-דתי. במפגש עם אחרים דתיים עלינו להיות מודעים לכך שנקודת המבט שלי היא רק נקודת מבט אחת בתוך פסיפס צבעוני של התייחסויות למציאות הטובה ביותר. כתוצאה מזה לא ניתן יותר לעצב את הזהות הדתית שלי על רקע שלילת דתות אחרות. ניתן להתייחס אל האלוהות מתוך נקודות מבט שונות, וכולן לגיטימיות. לשם כך יש לאמץ בהכרח נקודת מבט מרובת תשקופות (פרספקטיבות): הדת שלי היא רק דרך אחת בתוך פסיפס דרכי ההתייחסות למציאות הטרנסצנדנטית. לדתות יש דרכים שונות של התקרבות אל הנשגב הבלתי ניתן לתיאור ולהשגה. ענווה בעניינים דתיים מבקשת להכיר באחרים הדתיים ולהוקיר אותם. על פי העגה הזן-בודהיסטית הדתות הן רק 'היצבעות' המצביעות על הירח, או בשפה המוסלמית: אלוהים הוא "גדול יותר" (אכבר).

4. מרכיב רביעי של שיח אמוני בין-דתי, הקשור קשר הדוק למרכיב הקודם, הוא **נטישה של טענות בעלות על האמת המוחלטת**. בדיאלוג יש הוקרה של האחרים הדתיים והכרה בכך שלכל אחד דרך משלו אל המציאות האולטימטיבית. מכאן משתמע בהכרח ויתור על טענות עליונות. בגישה

חיובית לאחרים דתיים אנו מעריכים את השקפת העולם הדתית הייחודית שלהם עם האופן המסוים שבו הם ניגשים לייצוגים ולדימויים של האלוהות. התפנית הדיאלוגית בלימוד ובפרקטיקה הדתיים אינה מתיישבת עם טענות בעלות על האמת המוחלטות. אך אין די בהענקת כבוד לאחר הדתי. נדרש להוקיר ריבוי דתי ולהתייחס לכך באופן חיובי. לאף אחד אין מונופול על הקדושה או על הגאולה. האם רק בודהיסטים יכולים להגיע למוקסה (נירוונה), או כל אחד יכול להגיע אליה? האם הגאולה שמורה לנוצרים, או היא נועדה לכל האנושות? האם הבחירה שמורה ליהודים, או כולם נבחרים? האין תחושת הפליאה קיימת במסורות דתיות שונות? מנקודת המבט של השיח האמוני הבין-דתי אין דרך אמיתית אחת בלבד לישועה, ואין עליונות של דרך אחת על פני האחרות. דרכים ייחודיות רבות מובילות לישועה. מכולם נדרש לפתח חמלה ואהבה ולקדם את החיים על כל צורותיהם.

דתות משתתפות באמת האלוהית, שאליה הן אינן יכולות להגיע באופן מוחלט. במה שמכונה 'תיאולוגיה דרך השלילה' יש הכחשה של יכולת האדם להחזיק בידע על מהותו של אלוהים. תיאולוגיה כזו נמצאת, למשל, ב'מורה נבוכים' של הרמב"ם. המתיימרים להכיר לחלוטין את אלוהים הם פנאטים. המסורת של שלילת התארים נמנעת מיצירת זיהוי כלשהו בין הידע האנושי לבין האמת האלוהית. את הנצחי-האין-סופי לא ניתן לצמצם לדבר מה סופי; האולטימטיבי הוא בלתי נתפס, הוא מעבר ליכולות התפיסה שלנו אותו. את המושג 'עבודת אלילים' ניתן, בהקשר זה, להגדיר מחדש כבלבול בין דת לאלוהים. אלוהים הוא האמת, ואנו שותפים לאמת זו באמצעות האמיתות היחסיות שלנו.

באופן משמעותי, בתהילים פ"ה 12 כתוב: "אמת מארץ תצמח". האמת לא באה משמיים, היא צומחת מן הארץ. בבראשית רבה ח' 5 מסופר שכאשר החליט הקב"ה לברוא את האדם, הייתה מחלוקת בקרב מלאכי השרת: מלאך החסד היה בעד בריאת האדם "שהוא גומל חסדים"; מלאך האמת היה נגד בריאת האדם "שכולו שקרים"; מלאך הצדק הסכים לבריאה "שהוא עושה צדקות", אך מלאך השלום התנגד "שכולו קטטה". מה עשה הקב"ה? נטל את האמת והשליכה לארץ ככתוב: "אמת מארץ תצמח". ממדרש זה אני לומד כי על בני האדם לחפש אחר האמת, ש"תצמח מן הארץ" בדיאלוג מתמשך עם אחרים. זוהי איננה אמת שמיימית אלא יחסית. האמת צומחת בין אנשים בחיבור הדדי שמביא שלום. טענות לבעלות על אמת מוחלטת פוגעות ביחסי השלום עם דתות אחרות. האמת נולדת בדיאלוג: לא רק בסובלנות כלפי אחרים, אלא בכניסה לדיאלוג איתם. האמת נוצרת בחיפוש אחר חיים משמעותיים ואחר ערכים חוצי גבולות.

לראות את האחרים באופן שלילי. 'שיח אמוני בין דתי' מציע חלופה (אלטרנטיבה).

המקורות

Heschel, A.J. (1966). No Religion Is an Island. *Union Seminary Quarterly Review*, 21, 2, pp. 117–134.

Meir, E. (2013). *Dialogical Thought and Identity. Trans-Different Religiosity in Present Day Societies*. De Gruyter and Magnes.

Hanh, T.H. (2017). *The Art of Living*. Rider.

דעה רווחת גורסת שהאמת גבוהה יותר מן השלום; אדם מוכן לוותר על השלום למען האמת. רבים סבורים שעל השלום לסגת בפני האמת הקודמת לו. אולם המסורת היהודית תומכת בדעה אחרת. בחזון הנבואי של זכריה "אָמַת וּמְשִׁפֵּט שְׁלֹמֹם מופיעים יחד (זכריה ח' 16), ובתהילים: "חֶסֶד-וְאֶמֶת נִפְגְּשׁוּ" (תהילים, פ"ה, 11). מטרת האמת היא להביא שלום, והשלום הוא תנאי לחיפוש אחר האמת.

5. מרכיב אחרון של שיח אמוני בין-דתי הוא **תרגום**. כשפוגשים את האחר, בהכרח נוצר תרגום. מקשיבים לנרטיב של האחרת ומאפשרים למילים של האחרת לחדור לתוך עולמנו. בדיאלוג אנו מתרגמים את העולם שלנו באמצעות המונחים של האחרת, ומתרגמים את העולם של האחרת באמצעות מילותינו אנו. מעשה דיאלוגי מובהק זה אפשרי מכיוון שאנו חיים בעולם **אחד**. זוהי משימה קשה והמלכודות – רבות. יש לכבד את האחרות של הנרטיב של האחרת ויש לכלול אותה בעולם משותף, שהוא התוצאה של מגע בין תרבויות ובין דתות שונות. ואולם על האחרת לא להישאר "אחרת" לחלוטין.

טרנס-הבדל (Trans-difference)

בדיאלוג בין-דתי ייחודיות ויצירת מגע עם הזולת הולכות יחד. חשוב לשתף ולגשר באותה מידה כמו לחיות את התרבות שלנו. פתיחות כזו עשויה ליצור 'אנחנו חדש', שאינו מנוגד ליהם'.

ביישום של השיח האמוני הבין-דתי, ה'טרנס-הבדל' הוא מוקד (Meir, 2013). זוהי האפשרות ליצור קשרים ומגע עם אחרים, לתקשר ולגשר, לא על אף ההבדלים, אלא בזכות ההבדלים. אם כולנו היינו אותו דבר, דיאלוג היה משעמם או יותר נכון – בלתי אפשרי. מכיוון שאנו חיים בעולם **אחד**, אנו מסוגלים להגיע אל האחרים, ויחד להרגיש וליצור עולם משותף למען הטוב לכולם.

'שיח אמוני בין דתי' הוא מציאות אתית. בדיאלוג בין-דתי כמו בכל דיאלוג, המטרה הראשונית היא לא 'לדעת על האחר'. המיקום של האחרים, הבנתם בהקשרים היסטוריים, חברתיים, כלכליים ותרבותיים אינם הדבר הראשון בחשיבותו. המפגש עם האחר, גם עם האחר הדתי, מצריך בראש ובראשונה גישה אתית. ידיעה, השוואה, התנסות ומיקום משניים בחשיבותם. יתרה מזאת, עשייה מוסרית חשובה יותר ממחשבות: חשוב יותר לעשות צדק מאשר להיות בעל האמונה הנכונה. בחוויה היהודית אמירות על אלוהים חשובות פחות מאשר התנהגויות המעידות על הקיום האלוהי. **עדות** כהתנהגות אתית הולמת היא התכונה הבסיסית של 'השיח האמוני הבין-דתי'. ההכרה באחר הדתי היא עדות על השכינה. עם כל הייחודיות והשונות שלנו לא נידונו לחיות בעולמות נפרדים ובלתי מחוברים, או